

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta
maxsus ta'lim vazirligi

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi
Andijon davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida

5141600 – BTSTI yo'nalishi
4 – kurs 3 – guruh talabasi

Xolmatova Nodiraning

**“Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlashga
o'rgatish usullari” mavzusidagi**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

T. G'aniyev

Andijon – 2012

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I bob. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari va unga qo'yiladigan talablar	
1.1. O'qish darslarining vazifalari.....	6
1.2. O'qish turlari va ulardan foydalanish texnologiyasi.....	9
1.3. O'qish darslarida nutq o'stirish.....	16
1.4. O'qish darslarini jihozlash.....	22
II bob. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash	
2.1. Matn ustida ishlash davomida o'quvchilar nutqini o'stirish.....	23
2.2. O'qish darslarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	26
2.3. Matn ustida ishlash davomida kompyuterdan foydalanish.....	28
2.4. O'qish darslarida matn ustida ishlashda nafosat tarbiyasi.....	33
2.5. O'quvchilarni milliy istiqlol ruhida tarbiyalavchi matnlar ustida ishlash.....	36
Xulosa.....	46
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.....	47

KIRISH

Darslikda berilgan har bir matn o'quvchilarning fikrlash doiralarini o'stirish bilan birga, ularda tevarak-atrofga munosabat, odob-axloq malakalarini o'zlarida mujassamlash, asardagi qahramonlarga taqlid qilish, ulardagi eng yaxshi xislatlarni egallash, irodali, mehnatsevar, jasur, kamtar, vijdonli, mehribon va iltifotli bo'lish kabilarni o'zlashtirib borishga qaratilgan.

Shuningdek, o'qiganlarini mazmunli qilib gapirib berish, fikrni jamlash, uzviylikka e'tibor berishga alohida ahamiyat qilinadi. Shunday qilinganda matn mazmunini o'zlashtirish ancha oson bo'ladi. O'qituvchi bolalarni darslikka nisbatan qanday munosabatda bo'lishga, undan ijodiy foydalanishga, mundarijasiga qarab kerakli asarni tez topish, o'qishga kirishish uchun ruhan tayyorlanish va shu talablarni bajarishga o'rgatadi.

O'quvchilarning o'quv dasturi talablarini o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratish, ularni darsda faol qatnashishga undash, o'zlashtirish sur'atlari va imkoniyatlariga qarab qo'shimcha vazifalar berish, darsning qiziqarli va samarali bo'lishi uchun mos vazifalardan unumli foydalanish, dars jarayonida bolalar jamoasi e'tiborini jalb qilgan holda muammoli vaziyatni yuzaga keltirish va uning yechimini topish, o'quvchilarning bilim, malakasini baholash, uyga beriladigan vazifalarni me'yorlash, ularning zo'riqishlarini oldini olish lozim.

O'qish darslariga quyidagi talablar qo'yiladi¹:

- ta'lim va tarbiya maqsadining birligi;
- ta'lim va tarbiya vazifalafining birligi;
- ta'lim va tarbiya manbalarining uzviy bog'liqligi;
- ta'lim va tarbiya metodlarining birligi.

Har bir dars pedagogik, psixologik, metodik tomondan to'g'ri tashkil etilishi, didaktik talablarga amal qilgan holda o'tkazilishi kerak. O'qituvchi darsda vaqtni to'g'ri taqsimlashi, undan unumli foydalanishi zarur. O'qish darsi o'zining mazmuni va mundarijasi jihatidan boshqa darslardan farq qilishi va ta'limda yetakchi ahamiyat kasb etishi kefak.

Darsni tashkil etishda bolalar e'tiborini qiziqarli misollarga jalb qilish, tasviriy san'at asarlarini maroq bilan tomosha qilishga qaratish, shu yo'sinda asosiy mavzuga o'tish lozim. O'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rishda, ko'rgazmali qurollar tayyorlashda o'quvchilarning didini, nafosat tarbiyasini o'stiradigan materiallar tanlashi, uning o'zi esa darsga hamisha yaxshi kayfiyat bilan kirishi, o'quvchilarda ham yaxshi kayfiyat hosil qilishi kerak. Bunday sifatlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun zaruriy odatga aylanishi lozim.

Darsda bolalarga to'la erkinlik berish, o'qituvchi bilan bolalar o'rtasida samimiy munosabat bo'lishi, ishonch va hurmat tobora ortib borishi kerak.

¹ Abdullayeva Q., Rahmonbekova S. 2 –sinfda o'qish darslari. Toshkent, 2004 y

O'tilgan mavzuni so'rashda ham, yangi mavzuni o'rgatishda ham bolalarning xotirasini mustahkamlovchi omillardan foydalanish, sezgi a'zolarining ishtirokini kuchaytirish, ko'rish va eshitish faoliyatlarini rivojlantirish, ularning faolliklarini ta'kidlab, darsda yanada yaxshi qatnashishga undash lozim.

Mavzuning dolzarbligi. Tadqiqotda boshlanqich sinf o'qish darslarida o'quvchilarni milliy istiqloq ruqida tarbiyalashning turli yo'l –yo'riqlari ko'rib chiqildi.

O'qish darslarida o'quvchining bilish faolligini oshirish nazariy ma'lumotni turli amaliy mashqlar orqali ongli o'zlashtirish, olgan bilimlarini mustaqamlash, umumlashtirish –bu, demak o'quvchidagi milliy istiqloq tushunchalarini aniqlashtirishga bilim darajasini oshirishga olib keladi.

Tadqiqotning maqsadi. Ishning asosiy maqsadi o'qish darslarida milliy istiqloq ruqida tarbiyalashning nazariy asoslarini ko'rsatib berish bilan birga o'quvchilarning o'qish darslarida bilish faolligini oshirishda muqim vosita bo'lgan ilmiy metodik yo'l –yo'riqlar, dars o'tishning optimal variantlari va no'anaviy dars namunalari ko'rsatib berish.

Tadqiqot ob'ekti Andijon shaqridagi 15 –umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlanqich sinflari.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Ishning ilmiy yangiligi va xarakterli xususiyati boshlanqich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, tafakkurini o'stirish va milliy istiqloq ruqida tarbiyalashning optimal variantlarini ko'rsatish, no'anaviy dars usullarini tavsiya qilish.

Tadqiqotning amaliy aqamiyati. Boshlanqich sinf o'qish darslarining samaradorligini oshirish darsda turli ta'limiy vositalarni qo'llash yo'l –yo'riqlarini belgilab berish.

Tadqiqotning mazmuni. Tadqiqotda o'qish darslari jarayonida o'quvchilarni milliy istiqloq ruqida tarbiyalashning pedagogik –psixologik asoslari aniqlandi. Milliy istiqloq ruqida tarbiyalashning umumiy shartlari o'rganib chiqildi. Ko'rsatmalilik tarqatma vositalar va texnika vositalaridan foydalanish, no'anaviy dars –didaktik o'yinlarni qo'llashning ba'zi yo'llari ko'rsatildi.

Tadqiqot metodi. Tadqiqot davomida 1 -4 sinflar o'qish darslarini kuzatish, suqbat, anketa, savol –javob va qiyoslash kabi tadqiqot shakl va metodlardan foydalanildi. Dars jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirish maqsadida tajriba va kuzatishlar o'tkazildi.

Tadqiqot kirish, ikki bob, o'n paragraf va xulosa qismlaridan iborat. Ish so'ngida foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati berilgan.

I BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR

1.1. O'QISH DARSLARINING VAZIFALARI

Birinchi sinf o'quvchilari o'qishning bir necha turlarini, ya'ni, ravon, tez o'qishni, ayni paytda, turli janrdagi matnlarni o'qib, o'rganib olgan bo'ladilar. Ikkinchi sinf o'quvchilari bilan ana shu malakalarni takomillashtirishga qaratilgan ish tizimi olib boriladi.

“Bolalarning o'qish tezligini oshirish, ifodali o'qish malakalarini egallash, badiiy matn ustida ishlash, she'r va kichik matnlarni yod olish, tushunganlarini gapirib berish kabi ish turlarini ko'proq o'tkazish ko'zda tutiladi”¹.

O'qish kitobida (“Bilim bog'I”), “Ona yurtim — oltin beshigim”, „Maktabim — kitobim — oftobim”, „Oltin kuz — hosiling yuz”, „Mehnat — baxt keltirar”, “Otalar so'zi — aqlning ko'zi”, “Kumush qish — misoli oqqush”, “Qushlar va hayvonlar — bizning do'stimiz”, “Ertaklar— yaxshilikka yetaklar”, “Yoz — o'tadi soz” kabi bo'limlar mavjud.

Har bir bo'lim bolalarga ta'lim berish bilan birga, bilim, malaka hosil qilish, ularda voqea, hodisalarga qiziqish uyg'otish, rasmlarni kuzatish, xulosalar chiqarishga o'rgatadi.

Kitobdagi rasmlar bolalarning his va tuyg'ularini, nutq"larini o'stirishga hamda ularni ijodiy tahtil qilishga mo'ljallangan. O'quvchilar rasmlarni tomosha qilib, tasvirlangan narsa, voqea-hodisalarga o'z munosabatlarini bildiradilar, ulardan zavq oladilar, o'zlari ham ijodiy ravishda asar mazmuniga mos rasmlar ishlashga, o'z taassurotlarini ifodalashga o'rganadilar.

Darslikda berilgan har bir matn o'quvchilarning fikrlash doiralarini o'stirish bilan birga, ularda tevarak-atrofga munosabat, odob-axloq malakalarini o'zlarida mujassamlash, asardagi qahramonlarga taqlid qilish, ulardagi eng yaxshi xislatlarni egallash, irodali, mehnatsevar, jasur, kamtar, vijdonli, mehribon va iltifotli bo'lish kabilarni o'zlashtirib borishga qaratilgan.

Shuningdek, o'qiganlarini mazmunli qilib gapirib berish, fikrni jamlash, uzviylikka e'tibor berishga alohida ahamiyat qilinadi. Shunday qilinganda matn mazmunini o'zlashtirish ancha oson bo'ladi. O'qituvchi bolalarni darslikka nisbatan qanday munosabatda bo'lishga, undan ijodiy foydalanishga, mundarijasiga qarab kerakli asarni tez topish, o'qishga kirishish uchun ruhan tayyorlanish va shu talablarni bajarishga o'rgatadi.

O'quvchilarning o'quv dasturi talablarini o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratish, ularni darsda faol qatnashishga undash, o'zlashtirish sur'atlari va imkoniyatlariga qarab qo'shimcha vazifalar berish, darsning qiziqarli va samarali bo'lishi uchun mos vazifalardan unumli foydalanish, dars jarayonida bolalar jamoasi e'tiborini jalb qilgan holda muammoli vaziyatni

¹ Qosimova K., Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 1985 y

yuzaga keltirish va uning yechimini topish, o'quvchilarning bilim, malakasini baholash, uyga beriladigan vazifalarni me'yorlash, ularning zo'riqishlarini oldini olish lozim.

O'qish darslariga quyidagi talablar qo'yiladi:

- ta'lim va tarbiya maqsadining birligi;
- ta'lim va tarbiya vazifalafining birligi;
- ta'lim va tarbiya manbalarining uzviy bog'liqligi;
- ta'lim va tarbiya metodlarining birligi.

Har bir dars pedagogik, psixologik, metodik tomondan to'g'ri tashkil etilishi, didaktik talablarga amal qilgan holda o'tkazilishi kerak. O'qituvchi darsda vaqtni to'g'ri taqsimlashi, undan unumli foydalanishi zarur. O'qish darsi o'zining mazmuni va mundariyasi jihatidan boshqa darslardan farq qilishi va ta'limda yetakchi ahamiyat kasb etishi kefak.

Darsni tashkil etishda bolalar e'tiborini qiziqarli misollarga jalb qilish, tasviriy san'at asarlarini maroq bilan tomosha qilishga qaratish, shu yo'sinda asosiy mavzuga o'tish lozim. O'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rishda, ko'rgazmali qurollar tayyorlashda o'quvchilarning didini, nafosat tarbiyasini o'stiradigan materiallar tanlashi, uning o'zi esa darsga hamisha yaxshi kayfiyat bilan kirishi, o'quvchilarda ham yaxshi kayfiyat hosil qilishi kerak. Bunday sifatlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun zaruriy odatga aylanishi lozim.

“Darsda bolalarga to'la erkinlik berish, o'qituvchi bilan bolalar o'rtasida samimiy munosabat bo'lishi, ishonch va hurmat tobora ortib borishi kerak”¹.

O'tilgan mavzuni so'rashda ham, yangi mavzuni o'rgatishda ham bolalarning xotirasini mustahkamlovchi omillardan foydalanish, sezgi a'zolarining ishtirokini kuchaytirish, ko'rish va eshitish faoliyatlarini rivojlantirish, ularning faolliklarini ta'kidlab, darsda yanada yaxshi qatnashishga undash lozim.

Sinf xonasini dars o'tishga tayyorlash, ko'rsatiladigan ko'rgazmalar, o'qib beriladigan har bir matn yoki magnit tasmasidan eshittiriladigan yozuvlarni taxt qilib qo'yish, o'quvchilarni esa mas'uliyatni his etish va o'quv qurollarini taxt qilishga o'rgatish darsning samarali o'tishiga imkon beradi.

Mavzuning oson yoki murakkabligiga qarab, dars jarayonida vaziyatni o'zgartirish, muammoli o'qitish usulini keng qo'llash, interfaol metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bunda bolalar tomonidan darsning qanday o'zlashtirilayotganini kuzatib, ularning idrok etish faoliyatlarini, hissiyotlarini faollashtirish kerak.

Shunday qilib, o'quvchilarni shaxs sifatida kamol topishlarini ta'minlovchi barcha vositalarni qo'llash orqali dars sifatining yaxshi bo'lishiga erishish mumkin.

¹ Abdullayeva Q., Rahmonbekova S. 2 –sinfdagi o'qish darslari. Toshkent, 2004 y

1.2. O'QISH TURLARI VA ULARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI

Ovoz chiqarib o'qish. O'quvchi ovoz chiqarib o'qishi uchun avval uni ruhan tayyorlash lozim. Uning o'qishini atrofdegilar, o'rtoqlari, o'qituvchi yoki uyda ota-onasi, aka-ukalari eshitayotganini his va idrok etishi lozim. Shundan so'ng u o'rtacha ovozda har bir tovush, bo'g'in, so'z va gaplarni to'g'ri talaffuz qilib o'qishi, gaplar orasidagi to'xtamlarga rioya qilishi, tinish belgilari uchraganda ovozni pasaytirish yoki to'xtash lozimligini bilish kabilarga o'quvchilar e'tibori qaratiladi.

Mazkur o'qish turi deyarli har darsda, uyda surunkali ravishda takrorlanishi va o'qituvchi, ota-ona tomonidan nazorat qilinishi lozim. Buning uchun matnni sidirg'a o'qitilavermay, balki tanlab o'qitish metodidan foydalanish yaxshi natija beradi.

O'quvchining ongli o'qish malakasini oshirish uchun matnlardan so'ng berilgan savol va topshiriqlarga ularning munosabatlarini aniqlash, matn mazmunini erkin ravishda so'zlab bera olish uquvini tarbiyalash lozim.

„O'qish kitobi“da berilgan „Sanog'idan adashmadi“, „Kuy sehri“, „O'quvchiga esdalik“, „Ish ishtaha ochar“, „Musavvir Qorbobo“, „Maqtanchoq ayiq“, „Dehqonbobo“ kabi qator matnlarning mazmunini tushunib, ma'lum xulosa chiqarish uchun o'qituvchi bolalarga yo'llanma berishi, ularni faollashtirishi kerak.

“O'qish darslariga qo'yilgan talablar bir-biriga bog'liq holda amalga oshiriladi”¹. Bolalar ongli o'qishga o'rganmasalar ifodali o'qish unsurlarini yaxshi o'zlashtira olmaydilar. Yoki ravon, tushunarli o'qimasalar o'qish tezligini oshirish mumkin emas. Demak, o'qish turlari o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liqligini o'qituvchi e'tiborga olishi, dars jarayonida ulardan navbat bilan foydalanishi, o'quvchilarni hamma turdagi o'qishga o'rgatishi, o'rtacha ovozda o'qishga odatlantirishi lozim. Shunday qilinganda bolalar sekin-asta hamma o'qish turlarini o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladilar.

Ovoz chiqarib o'qish keng tarqalgan o'qish turidir.

Bu o'qish turini qo'llash uchun avval o'qituvchi bolalarga:

— Hozir navbat bilan eshitarli qilib o'qiysiz. Shoshmay, xatosiz, jummalarni oxirigacha to'liq o'qing. Har bir gapdan so'ng biroz tin oling, so'ng navbatdagi gapni o'qing. Hamma o'rtog'ining o'qishini eshitib, matnni xatcho'p bilan kuzatib tursin, — deb ta'kidlaydi.

So'ng o'quvchilar matnni navbat bilan o'qiydilar. O'qituvchi bolalarni kuzatadi. Kim diqqat bilan o'rtog'ini tinglamoqda. Kimdir e'tiborsiz o'tiribdi. Shunday paytda o'qituvchi bolalar

¹ Qosimova K., Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 1985 y

e'tiborini matn mazmunini uqib olishga qaratib, so'raganda darrov javob berishga tayyor bo'lishlarini eslatadi.

Masalan, „Javdar non“ matni o'qilganda gap nima haqida borayotganini, bu voqea qaysi faslda bo'lgani, non nima uchun bunchalik shirin tuyulganini so'rab, o'quvchilar diqqatini matn mazmunini tushungan holda o'qishga qaratadi.

Bolalarni tutilib o'qishdan, tutilib so'zlashdan asrash, bunday paytlarda ularga:
— Shoshilma, chuqur nafas ol, so'ng o'qishni yoki so'zlashni davom ettir, — deb eslatish lozim. Bunda bola o'zida sodir bo'layotgan bu holatga befarq qaramay, o'zini nazorat qilishga o'rganadi.

Ovoz chiqarib o'qishni yakka-yakka o'qish, birgalashib o'qish bilan navbatlashtirish lozim.

Darslikdagi „Qorbobo“ ertagini qismlarga bo'lib o'qish, har bir bo'limga sarlavha topish, maqol, tez aytishlarni esa birgalashib takrorlab, yod olish topshirig'i beriladi.

Darsda o'qish turlarini navbatlashtirish bilan birga, o'qish tezligini oshirishga, diqqat bilan o'qishga o'rgatish lozim. Masalan, o'quvchilardan biri asarning bir-ikki jumlasini o'qiydi. Bu paytda boshqa bolalar matnga xatcho'p qo'yib kuzatib boradilar. Navbat kelishi bilan ular ham matndagi ikki-uch jumlaning o'qish qoidasiga muvofiq o'qiydilar. Shunday qilib, bir darsda 10—12 o'quvchiga o'qitiladi, ularning o'qish malakalari tekshirib boriladi. Ko'pchilik o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar, nuqsonlar: qo'shimchalarni tushirib o'qish, so'z urg'usiga e'tibor qilmasiik; ayrim o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar: bo'g'inlab yoki harflab o'qish, matn mazmunini tushunmaslik hollarining oldini olish lozim.

O'qituvchi barcha bolalar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolarni jamoa bo'lib, ba'zi bir xatolarga yo'l qo'ygan bolalar bilan yakkama-yakka ishlash usulini qollaydi.

Bolalarga ta'sirli qilib o'qish malakalarini singdirish uzoq muddatli ish. Bu o'qishning boshqa o'qish turlaridan farqi shuki, unda bolalar avvalo ravon, tutilmay o'qishni yaxshi o'rganib olgan bo'lishlari kerak. Har safar ularga:

— Sen ta'sirli o'qi! — deb ta'kidlash yaxshi natija bermaydi. Bunday paytlarda o'qituvchining o'zi namunali o'qishi, ovozini to'g'ri boshqarishi bilan birga, ta'sirli qilib o'qishi yaxshi natija beradi. Ayrim matn, she'riy parchalarni, ertak va masallarni magnit tasmaiga yozib, uni bot-bot o'quvchilarga eshittirib, birgalashib o'qish mashqlarini o'tkazsa, bolalar bir-birlariga ergashib, ifodali o'qishning dastlabki elementlarini egallab oladilar. Birgalashib o'qiganda nutqida ayrim kamchiligi bo'lgan o'quvchilar o'rtoqlari ta'sirida so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga o'rganadilar. Birgalashib o'qishda tez aytish juda qo'l keladi. Chunki tez aytish matni qisqa, o'qish uchun osondir.

Masalan,

„Qo'riqchi tariqni qo'riqladimi,

Tariqni qo'riqchi qo'riqladimi?".

Yoki topishmoqlarni ham birgalashib aytish va yod olish maqsadga muvofiqdir.

Yozda kiyinadi, Qishda yechinadi.

Katta-kichik besh o'rtoq, Uyushsa bo'lar to'qmoq.

O 'zi bitta, qo 'li ikkita, tishi yuzta.

Maqollarni yodlashda ham birgalashib o'qish usulidan foydalanish mumkin.

Qolgan ishga qor yog 'ar.

Bir yil tut ekkan kishi Yuz yil gavhar teradi.

Yaxshiga yondosh, yomondan qoch.

Ichda o'qish malakalarini o'quvchilarga singdirish o'qish turlari ichida eng qiyini his*oblanadi. Bu o'qish turini tez-tez mashq qilish bilan o'quvchilarga o'rgatish mumkin. Ichda o'qish bolalar uchun juda zerikarli va ancha murakkabdir.

Bolalar 3-4 gapni ichda o'qishni davom ettirishga qiynaladilar. O'qituvchi bolalarda sodir bo'layotgan bu jarayonni kuzatishi va ish turini navbatlashtirib turishi kerak. Dam olish daqiqalarini o'z vaqtida o'tkazish bolalarni toliqishdan asraydi.

O'quvchilarda o'qish malakasi qancha erta shakllantirilsa, shuncha foydalidir. Chunki bu.o'qish turi insonning hayot faoliyati uchun bir umr zarur bo'lib, hamma joyda o'qish uchun qulaydir.

Ichda o'qish matn yuzasidan olib boriladigan ko'pgina mustaqil ish usullariga, ayniqsa, tanlab o'qishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi sinfda bolalar bir necha o'qish turlarini egallab olgan bo'ladilar. Tanlab o'qish uchun turli janrdagi asar-larni tavsiya etish mumkin. Masalan, asarda ishtirok etuvchilar tilidan o'qish yoki gapirish:

— Bolalar, kim qaysi asardagi qahramonlar tilidan o'qimoqchi?

Albatta, bolalar o'zlari yoqtirgan hayvon yoki hasharotlar tilidan o'qishni aytadilar. Shunda o'qituvchi:

— Mayli, faqat shu asarni avval diqqat bilan ovoz chiqarib o'qib chiqing. So'ng ichda o'qing. Keyin ular tilidan gapirib ko'ring. Agar o'xshatsangiz yaxshi baho olasiz, — deb o'quvchilarni rag'batlantiradi.

Masalan, „O'roq va Kombayn" masali yoki „Ur, to'qmoq" ertagi asosida o'quvchilar o'zlariga mos qahramonlarni tanlab oladilar. Cholning so'zlarini aytadigan bola odamlarga yaxshilik qilishni o'ylaydigan kishi tilidan muloyim, yoqimli; laylakvoy tilidan so'zlash uchun titroq ovozda, yalinib gapirish; shuningdek, boyning ochko'zligini ifodalash uchun boshqa o'quvchi hammaning nafratini uyg'otadigan tarzda o'qishi yoki gapirishi lozimligi aytiladi.

Bolalar tanlagan qahramon va asarda ishtirok etuvchilar tilidan o'qish orqali ravon o'qishga tezda o'rganib ketadilar.

Bunday asarlar darslikning hamma bo'limlarida mavjud. O'quvchilar bunday asarni o'qishda har bir obraz va personajning xatti-harakatlari, tashqi qiyofasi va ichki kechinmalarini ham ifodalashga harakat qiladilar. Bunday paytda magnit lentasiga yozib qo'yilgan yoqimli kuy eshittiriladi. Bolalar kuy ta'sirida o'qiydilar yoki gapiradilar¹. Bunday holat o'quvchida ko'tarinki kayfiyat paydo qiladi, ularga ruh bag'ishlaydi.

To'g'ri o'qish tushunarli qilib, xatosiz o'qishdir. Ma'lumki, ayrim o'quvchilar ko'pincha ba'zi harflarni tushirib, bo'g'inlar, so'zlarning o'rnini almashtirib j o'qiydilar. Bunday xatolarga yo'l qo'ymashklari uchun qiynalib o'qiydigan o'quvchilarga katta hajmdagi matnlarni qismlarga bo'lib o'qishni tavsiya qilish anchagina yengillik yaratadi.

To'g'ri o'qishga o'rgatish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

— dastlab 3-4 bo'g'inli so'zlarni ravon o'qish, 5-6 bo'g'inli so'zlarni esa bo'g'inlarga bo'lgan holda o'qish;

— tanish matnlarni o'qitishda o'qish sur'ati biroz oshiriladi. Shunday qilinganda bolalar notanish matnlarni ham tutilmay o'flish malakasiga ega bo'ladilar;

— to'g'ri o'qishni o'zlashtirish uchun tovush, bo'g'in va so'zlarni to'g'ri, aniq, sof talaffuz etish katta ahamiyat kasb etadi.

Masalan, talaffuzda p, yozuvda esa b yoziladigan so'zlarni to'g'ri o'qishga o'rgatish (*oftob, serob*); r tovushini, y deb (*bayroq — bayloq, o'rtoq — o'ytoq*) talaffuz etishlarining oldini olish uchun bunday so'zlar yozilgan ko'rgazmalar tayyorlash lozim.

Darslikdagi har bir asardan so'ng o'quvchilarning fikrlash faoliyatlarini oshiruvchi savollar, topshiriqlai berilgan. O'qituvchi albatta ularni o'quvchilarga o'qitishi va mustaqil ravishda javob berishga tayyorlashi kerak. Savol va topshiriqlar o'quvchilarni ziyraklikka, o'z-o'zini doimo nazorat qilishga o'rgatadi.

DTS talablari asosida ikkinchi sinf o'quvchilari o'quv yilining birinchi yarmida bir daqiqada 30-35 so'zni, o'quv yili oxirida esa 70-80 so'zni o'qiy olishlari kerak.

O'quvchilarning o'qish malakasini oshirish uchun quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim:

— o'quvchilarda yaxshi o'qishga ishonch hissini hosil qilish;

— savol-javobli matnlarni ko'proq o'qitish, matnni tahtil qilishda ham har ikki o'quvchi qatnashishi;

— o'qishning ohangdorligini ta'minlash uchun har darsda namunali nutq yozilgan magnit tasmalaridan foydalanish;

¹ Abdullayeva Q., Rahmonbekova S. 2 –sinfdagi o'qish darslari. Toshkent, 2004 y

— o'quvchilarning lug'at boyliklarini rivojlantirish uchun lug'at burchagi tashkil etib, har kuni 3-4 yangi so'zni o'rganishlariga imkoniyat yaratish.

O'qish tezligini oshirish ancha murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bola tez o'qiyman deb shoshiladi, natijada xatolarga yo'l qo'yadi. O'qituvchi o'quvchilarda yaxshi kayfiyat uyg'ota olishi, sinfda yaxshi muhit yaratishi, har bir bolada „To'g'ri va ravon o'qiy olaman" degan ishonchni uyg'otishi Fozim.

Ongli o'qish jarayonida o'qilayotgan matnni tushunib, asosiy maqsadni uqib, asardagi ayrim o'z va -ko'chma ma'noli so'zlarni izohlash, bunday so'zlar ishtirokida gaplar tuzish, tuzilgan gaplarni mazmun tomondan jamlab, kichik hikoya hosil qilish, matnning tugallangan qismidagi asosiy fikrni topish mashqlarini tez-tez o'tkazish, matndagi tabiat tasvirini, insonlarning yaxshi-yomon odatlarini misollar yordamida, asardagi voqealarga bog'lab gapirib berish maqsadga muvofiq. Qaysi ishlar yaxshi va ularga ergashish mumkin, qaysilari yomon, ulardan nafratlanish kerakligini izohlab berishni o'quvchilarga topshiriq tariqasida tavsiya etish mumkin.

Masalan, P. Mo'minning „Barcha bola do'st bo'lsa" she'ri sizga nima uchun yoqdi? „Kuy sehri" hikoyasidagi qizning gaplarini topib o'qing. U qanday qilib butun davlatni yovlardan asrab qoldi? „Karnaychi shoh" hikoyasining mazmuni qaysi hikoya mazmuniga yaqin? „Mayib kitob" hikoyasidagi eng qiziq joyni topib o'qing. Kitob sahifalarini kim yirtgan deb o'ylaysiz? „Shoir bilan shoh" hikoyasi kim haqida? Alisher nima uchun buyuk shoir bo'lib yetishdi? Vaqtning qadrini bilish uchun nima qilish kerak? Savob ishlardan misollar keltiring. Siz qay-silarini qilasiz?

Bolalarda yaxshi odatlar, axloqiy fazilatlarni tarbiyalash uchun darslikda juda ko'p ibratli matnlar bor.

1.3. O'QISH DARSLARIDA NUTQ O'STIRISH

O'qish darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish, ularning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish orqali o'qilayotgan matnning mazmunini o'zlashtirish imkoni yaratiladi.

Badiiy matnlarni tahtil qilish usuli orqali o'quvchilarning nutqini o'stirish maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, so'zlashuv tili nutq o'stirishning dastlabki bosqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So'zlashuv tili esa o'qilgan matnlarni og'zaki hikoya qilishda namoyon bo'ladi. So'zlashuvga o'rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin o'qish darslari yetakchi ahamiyat kasb etishi kerak. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilaridagi ma'naviy kamolot ona tili orqali mujassamlashadi. Ona tili, shu jumladan, o'qish va nutq o'stirish ta'lim-tarbiya jarayonidagi eng muhim vositalardandir.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini me'yorlashda, ularning mutanoskabiigini ta'minlashda, milliy tilning tabiati va o'ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya'ni qiroat bilan o'qishning amaliy ahamiyatini o'stirish, adabiy til me'yori va mezonlariga rioya qilish, o'qish metodlarini takomillashtirish yo'llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur.

Adabiy til tushunchasi keng qamrovli, ko'p qirrali hodisadir. Adabiy til taraqqiyoti barqarorligini ta'minlashda bolalarning yoshlikdan nutq madaniyatlarini tarkib toptirish va tarbiyalash lozim.

Til qonunining ta'limga tatbiqi munosabati bilan bolalarni o'qishga o'rgatishdagi usullarni to'g'ri qo'llash (ko'rgazmatilik, tarqatib beriladigan topshiriqli qog'ozlar bilan ishlash yo'llarini bilish) usullari takomillashtiriladi.

O'quvchilarning bilish faoliyatlarining o'ziga xos taraqqiy etishini hisobga olish, ayniqsa, ularning ruhiy, fiziologik xususiyatari bilan bog'liq bo'lgan ishlarga yetarli ahamiyat qilish lozim. Ularga nisbatan e'tiborni kuchaytirish, mehri va hamisha shirinsuxan bo'lish zarur.

Bola shaxsi pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan juda nozik his-tuyg'ularga boy bolib, o'qituvchi ana shu tuyg'ulani ilg'ashi, bola ruhiyatini ko'tarishi, ta'lim jarayonida insonparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor berishi zarur.

Darslkda berilgan mavzular, matnlar ana shu jihatlarni rivojlantirishga qaratilgan¹.

Masalan, „Ruxsat so'rash odobi“, „Do'stlikning xosiyati“, „Kuy sehri“, „Do'st tutmoq haqida“ kabi matnlarni o'qish orqali bolalarda bir-birlariga mehr, muhabbat kabi yaxshi xislatlar paydo bo'ladi.

O'quv dasturining o'qish bo'limida bolalarning eshitish uquvlarini tarbiyalash, tez, sekin, qattiq, har xil ohangdagi gaplarni eshitib, idrok etish talab qilinadi. Talaffuzning sofliгинi

¹ Qosimova K., Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 1985 y

ta'minlash dasturidan keng o'rin olgan. O'quvchilar nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etish ko'zda tutilgan.

O'qituvchi barcha bolalar tomonidan yoi qo'yilgan xatolarni jamoa bo'lib, ba'zi bir xatolarga yo'l qo'ygan bolalar bilan yakkama-yakka ishlash usulini qo'llaydi.

Bolalarga ta'sirli qilib o'qish malakalarini singdirish uzoq muddatli ish. Bu o'qishning boshqa o'qish turlaridan farqi shuki, unda bolalar avvalo ravon, tutilmay o'qishni yaxshi o'rganib olgan bo'lishlari kerak. Har safar ularga:

— Sen ta'sirli o'qi! — deb ta'kidlash yaxshi natija bermaydi. Bunday paytlarda o'qituvchining o'zi namunali o'qishi, ovozini to'g'ri boshqarishi bilan birga, ta'sirli qilib o'qishi yaxshi natija beradi. Ayrim matn, she'riy parchalarni, ertak va masallarni magnit tasmasiga yozib, uni bot-bot o'quvchilarga eshittirib, birgalashib o'qish mashqlarini o'tkazsa, bolalar bir-birlariga ergashib, ifodali o'qishning dastlabki elementlarini egallab oladilar. Birgalashib o'qiganda nutqida ayrim kamchiligi bo'lgan o'quvchilar o'rtoqlari ta'sirida so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga o'rganadilar. Birgalashib o'qishda tez aytish juda, qo'l keladi. Chunki tez aytish matni qisqa, o'qish uchun osondir.

Masalan, „Qo'riqchi tariqni qo'riqladimi, Tariqni qo'riqchi qo'riqladimi?“.

Yoki topishmoqlarni ham birgalashib aytish va yod olish maqsadga muvofiqdir.

Yozda kiyinadi, Qishda yechinadi.

Katta-kichik besh o'rtoq, Uyushsa bo'lar to'qmoq.

O'zi bitta, qo'li ikkita, tishi yuzta.

Maqollarni yodlashda ham birgalashib o'qish usulidan foydalanish mumkin.

Yuz yil gavhar teradi.

Yaxshiga yondosh, yomondan qoch.

Ichda o'qish malakalarini o'quvchilarga singdirish o'qish turlari ichida eng qiyini hisoblanadi. Bu o'qishni tez-tez mashq qilish bilan o'quvchilarga o'rgatish mumkin. Ichda o'qish bolalar uchun juda zerikarli va ancha murakkabdir.

Bolalar 3—4 gapni ichda o'qishni davom ettirishga qiynaladilar. O'qituvchi bolalarda sodir bo'layotgan bu larayonni kuzatishi va ish turini navbatlashtirib turishi kerak. Dam olish daqiqalarini o'z vaqtida o'tkazish bolalarni loliqishdan asraydi.

O'quvchilarda o'qish malakasi qancha erta shakllantirilsa, shuncha foydalidir. Chunki bu o'qish turi insonning hayot faoliyati uchun bir umr zarur bolib, hamma joyda o'qish uchun qulaydir.

Ichda o'qish matn yuzasidan olib boriladigan ko'pgina mustaqil ish usullariga, ayniqsa, tanlab o'qishga asos bo'lib Kizmat qiladi.

Ikkinchi sinfda bolalar bir necha o'qish turlarini egallab Olgan bo'ladilar. Tanlab o'qish uchun turli janrdagi asar-larni tavsiya etish mumkin. Masalan, asarda ishtirok cluvchilar tilidan o'qish yoki gapirish:

— Bolalar, kim qaysi asardagi qahramonlar tilidan o'qimoqchi?

Albatta, bolalar o'zlari yoqtirgan hayvon yoki hasha-mllar tilidan o'qishni aytadilar. Shunda o'qituvchi:

— Mayli, faqat shu asarni avval diqqat bilan ovoz i luqarib o'qib chiqing. So'ng ichda o'qing. Keyin ular tilidan gapirib ko'ring. Agar o'xshatsangiz yaxshi baho olasiz, — deb o'quvchilarni rag'batlantiradi.

Masalan, „So'roq va Kombayn" masali yoki „Ur, to'qmoq" ertagi asosida o'quvchilar o'zlariga mos qahramonlarni tanlab oladilar. Cholning so'zlarini aytadigan bola odamlarga yaxshilik qilishni o'ylaydigan kishi tilidan muloyim, yoqimli; laylakvoy tilidan so'zlash uchun titroq ovozda, yalinib gapirish; shuningdek, boyning ochko'zligini ifodalash uchun boshqa o'quvchi hammaning nafratini uyg'otadigan tarzda o'qishi yoki gapirishi lozimligi aytiladi.

Bolalar tanlagan qahramon va asarda ishtirok etuvchilar tilidan o'qish orqali ravon o'qishga tezda o'rganib ketadilar.

Bunday asarlar darslikning hamma bo'limlarida mavjud. O'quvchilar bunday asarni o'qishda har bir obraz va personajning xatti-harakatlari, tashqi qiyofasi va ichki kechinmalarini ham ifodalashga harakat qiladilar. Bunday paytda magnit lentasiga yozib qo'yilgan yoqimli kuy eshittiriladi. Bolalar kuy ta'sirida o'qiydilar yoki gapiradilar. Bunday holat o'quvchida ko'tarinki kayfiyat paydo qiladi, ularga ruh bag'ishlaydi.

To'g'ri o'qish tushunarli qilib, xatosiz o'qishdir. Ma'lumki, ayrim o'quvchilar ko'pincha ba'zi harflarni tushirib, bo'g'inlar, so'zlarning o'rnini almashtirib o'qiydilar. Bunday xatolarga yo'l qo'ymasliklari uchun qiynalib o'qiydigan o'quvchilarga katta hajmdagi matnlarni qismlarga bo'lib o'qishni tavsiya qilish anchagina yengillik yaratadi.

To'g'ri o'qishga o'rgatish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

— dastlab 3—4 bo'g'inli so'zlarni ravon o'qish, 5—6 bo'g'inli so'zlarni esa bo'g'inlarga bo'lgan holda o'qish;

— tanish matnlarni o'qitishda o'qish sur'ati biroz oshiriladi. Shunday qilinganda bolalar notanish matnlarni ham tutilmay o'qish malakasiga ega boladilar;

— to'g'ri o'qishni o'zlashtirish uchun tovush, bo'g'in va so'zlarni to'g'ri, aniq, sof talaffuz etish katta ahamiyat kasb etadi.

Masalan, talaffuzda p, yozuvda esa b yoziladigan so'zlarni to'g'ri o'qishga o'rgatish (oftob, serob); r tovushini l, y deb (bayroq — bayloq, o'rtoq — o'ytoq) talaffuz ctishlarining oldini olish uchun bunday so'zlar yozilgan ko'rgazmalar tayyorlash lozim.

Darslikdagi har bir asardan so'ng o'quvchilarning fikrlash faoliyatlarini oshiruvchi savollar, topshiriqlar berilgan. O'qituvchi albatta ularni o'quvchilarga o'qitishi va mustaqil ravishda javob berishga tayyorlashi kerak. Savol va topshiriqlar o'quvchilarni ziyiraklikka, o'z-o'zini doimo na/orat qilishga o'rgatadi.

DTS talablari asosida ikkinchi sinf o'quvchilari o'quv yilining birinchi yarmida bir daqiqada 30—35 so'zni, o'quv vili oxirida esa 70—80 so'zni o'qiy olishlari kerak.

O'quvchilarning o'qish malakasini oshirish uchun quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim:

- o'quvchilarda yaxshi o'qishga ishonch hissini hosil qilish;
- savol-javobli matnlarni ko'proq o'qitish, matnni lahtil qilishda ham har ikki o'quvchi qatnashishi;
- o'qishning ohangdorligini ta'minlash uchun har darsda namunali nutq yozilgan magnet tasmalaridan foydalanish;
- o'quvchilarning lug'at boyliklarini rivojlantirish uchun lug'at burchagi tashkil etib, har kuni 3—4 yangi 10 zni o'rganishlariga imkoniyat yaratish.

O'qish tezligini oshirish ancha murakkab jarayonlarni ichiga oladi. Bola tez o'qiyman deb shoshiladi, natijada Kgtolarga yoi qo'yadi. O'qituvchi o'quvchilarda yaxshi I avliyat uyg'ota olishi, sinfda yaxshi muhit yaratishi, har hn bolada „To'g'ri va ravon o'qiy olaman" degan ishonchni uyg'otishi lozim.

Ongli o'qish jarayonida o'qilayotgan matnni tushunib, asosiy maqsadni uqib, asardagi ayrim o'z va ko'chma in i noli so'zlarni izohlash, bunday so'zlar ishtirokida raplar tuzish, tuzilgan gaplarni mazmun tomondan i.niilab, kichik hikoya hosil qilish, matnning tugallangan qismidagi asosiy fikrni topish mashqlarini tez-tez o'tkazish, matndagi tabiat tasvirini, insonlarning yaxshiyomon odatlaririi misollar yordamida, asardagi voqealarga bog'lab gapirib berish maqsadga muvofiq. Qaysi ishlar yaxshi va ularga ergashish mumkin, qaysilari yomon, ulardan nafratlanish kerakligini izohlab berishni o'quvchilarga topshiriq tariqasida tavsiya etish mumkin.

Masalan, P. Mo'minning „Barcha bola do'st bo'lsa" she'ri sizga nima uchun yoqdi? „Kuy sehri" hikoyasidagi qizning gaplarini topib o'qing. U qanday qilib butun , davlatni yovlardan asrab qoldi? „Karnaychi shoh" hikoyasining mazmuni qaysi hikoya mazmuniga yaqin? „Mayib kitob" hikoyasidagi eng qiziq joyni topib o'qing. Kitob sahifalarini kim yirtgan deb o'ylaysiz? „Shoir bilan shoh" hikoyasi kim haqida? Alisher nima uchun buyuk shoir bo'lib yetishdi? Vaqtning qadrini bilish uchun nima qilish kerak? Savob ishlardan misollar keltiring. Siz qaysilarini qilasiz?

Bolalarda yaxshi odatlar, axloqiy fazilatlarini tarbiyalash uchun darslikda juda ko'p ibratli matnlar bor.

1.4. O'QISH DARSLARINI JIHOZLASH

Qiziqarli dars o'tishning asosiy vositalaridan biri ko'rgazmalilikdir. Ko'rgazmali qurollar o'quvchining nafosat tarbiyasiga ta'sir etib, did-farosatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ko'rgazmali qurollar shunday tanlanishi kerakki ular o'quvchiga tanish bo'lmasligi, unda qiziqish uyg'otib, fikrlash doirasini kengaytirishi lozim.

Sinf xonasi saranjom-sarishta bo'lmog'i, unda faqat „Tabiat va mehnat“ ko'rgazmasi (haftalik kuzatuvlarni belgilash uchun), hafta mobaynida o'qiladigan badiiy adabiyotlar ro'yxati, „Chiroyli yozuv“ namunasi va matematikaga doir ba'zi ko'rgazmalar bo'lsa bas.

Rasmlar, turli didaktik materiallar alohida saqlanadi.

Tarqatma didaktik materiallar — topshiriqlar yozilgan qog'ozlar qutichalarga joylanib, ulardan foydalanish tartibi bolalarning o'zlariga topshiriladi.

Matnlar ustida ijodiy ishlashga o'rgatish maqsadida asarda ishtirok etuvchilarning qiyofalariga mos niqoblar tayyorlashni ham bolalar bilan birgalikda bajariladi va diologli matnlarni o'qiganda ulardan foydalanib sahnalashtirilgan darslar o'tiladi. Dars davomida o'ynaladigan o'yinlar, dam olish daqiqalaridagi harakatli mashqlar uchun ham ko'rgazmalar hozirlash dars samaradorligini oshiradi.

Texnik vositalar dars jarayonini jonlantirib, o'quvchilarda ko'tarinki ruh paydo qiladi. Yoqimli kuy tinglab, fikrlash yoki kuy ta'sirida yod olgan she'rlarini aytish, diofilmlar tomosha qilish kabilar o'qish darslarining ahamiyatini oshiradi.

Quyida „O'qish kitobi“ga kiritilgan bo'limlardagi, asarlarni rejalashtirish va ulardagi ayrim matnlarning tahlili bo'yicha dars namunalari keltiramiz.

O'qituvchilar ulardan ijodiy ravishda foydalanishlari mumkin.

II BOB. BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QISH DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH

2.1. MATN USTIDA ISHLASH DAVOMIDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH

Milliy istiqlol mafkurasi xalqimizni, azaliy an'alariga, tiliga, diliga, ruhiyatiga asoslanib, kelajakka ishonch, mehr, oqibat insof, sabr-toqat, adolat, ma'rifat tuyg'ularini ongimizga singdirishi lozim.

Istiqlol sharofati bilan jamiyatimizda katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Jumladan, ilm-fan sohasida islohotlar amalga oshirilib, maktablarda o'quv-tarbiya ishlari qayta qurilmoqda. Ularni jadallashtirish chora-tadbirlari ko'rilmogda.

Savodxonlikni oshirish, inson shaxsini kamolotga boshlovchi ma'rifatni rivojlantirish avj oldirilmoqda.

Prezidentimiz I. A. Karimov maktab o'quvchilarini milliy kamolot yo'liga boshlashni muhim vazifa qilib belgilad. Uning „Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchanlik faolligini baxsh etadi" degan so'zlari ko'p narsalarga; yangicha yondoshishni talab etadi.

Ma'naviy tarbiya. Ayniqsa, kichik yoshdagi bolalarning ongiga Vatan tushunchasini singdirish, ularning dunyo qarashini to'g'ri shakllantirish, yoshlikdan elim deb, yurtim deb yashashga o'rgatish, e'tiqodli, g'ururli bo'lib o'sishlariga undash davr talabidir.

Bolalarni qadimiy urf-odatlar, tarixiy-milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularning dunyoqarashlarini shakllantirish, insonlarga xos eng yaxshi xislatlarni singdirish kab g'oyalar, asosan, ular o'qiydigan asarlarda jamuljam bo'l mog'i lozim.

Darhaqiqat, ta'lim va tarbiya birligini ta'minlash, bolalarni emin-erkin faoliyat ko'rsatishga undash orqali samarali natijalarga erishish mumkin.

Ta'limning maqsadi o'quvchilarga jahon andazalariga mos bilim va malakalarni singdirishdan iborat bo'lsa, tirbiyaning maqsadi bolalarni hayot bilan tanishtirish (mchnat tufayli odamning baxt-saodatga erishishini, dangasalik, tanballik yomon oqibatlarga olib kelishini tushuntrish)dan iboratdir.

Darslikda berilgan deyarli barcha asarlar o'quvchilarni ana shu ruhda tarbiyalashga yordam beradi.

Har bir asardan so'ng berilgan savollar, topshiriqlar, maqol va hikmatli so'zlar bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning ma'nosini uqib, kundalik ishlari, hayot faoliyatlarida qo'llashga, ularga rioya qilib ish yuritishga yordam beradi.

Ona yurtim — oltin beshigim", „Maktabim — qutlug' makonim, kitobim — oftobim", „Kuz — hosiling yuz", Otalar so'zi — aqlning ko'zi", „Ertaklar — yaxshilikka yetaklar" bo'limlarida berilgan asarlar bolalarda insoniy fazilatlarini tarkib toptirib, soflik va ezgulikka chorlaydi.

O'quvchilarni pand-nasihati bilan tarbiyalab bo'lmaydi, balki amaliy mashqlar, kundalik turmush tarzi misolida ibratli ishlarga taqlid etishga undash maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, „Javdar non" hikoyasini o'tishda bolalarga Jon yetishtirishning mashaqqatli mehnati, nonning aziz va mo'tabarligi, uning ushug'ini ham uvol qilmaslik tushuntiriladi.

Dilmurodga non nima uchun shunchalik shirin tuyuldi? degan savolga bolalar to'g'ri javob berishlari uchun ularga to'g'ri tushuncha beriladi, ya'ni u tinimsiz harakat qildi: buvisiga o'tin tashib, tandirni qizitishda yordam berdi, xursand bo'ldi. Kimki mehnat qilsa, yegan taomi totli bo'ladi, deb suhbatga yakun yasaladi.

Maktabda tarbiya surunkali, izchil olib boriladigan jarayondir. Darsda qaysi asar o'qitilmasin, o'quvchilar diqqati ko'proq uning tarbiyaviy tomoniga qaratilishi lozim.

O'quvchilarning xulqini shakllantirish va irodasini tarbiyalashda har bir narsa haqida keltiriladigan misollar ularga ta'sir etishi, ularni hayajonlantirishi, quvontirishi lozim.

O'qish darslarining muhim jihatlaridan bin bolalarni yuksak e'tiqodli, ma'naviy yetuk, mas'uliyatni his eta biladigan qilib tarbiyalashdan iboratdir.

Bu fazilatlarni yosh avlodga singdirishda o'qituvchinini mahorati, ijodiy faoliyati muhim ahamiyatga molikdir Ularda, avvalo, do'stlik, o'rtoqlik, doimo xayrli ishlarni amalga oshirishga intilish hissini uyg'otish bolalarnim; to'laqonli kamol topishlariga imkon beradi.

2.2. O'QISH DARSLARIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarni o'rta ta'lim bosqichiga tayyorlash bilan birga, ularda o'qish, o'rganish, tashabbus ko'rsatish, mustaqil faoliyatni egallash kab sifatlarini rivojlantirish kundalik vazifalarimizdan biridir Bu ishda yangi pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish zarur.

Texnologiya nima? Texnologiya tuzilma, didaktik maqsad, vazifalarni belgilab olishdan boshlanib, ta'lim jarayonini bir butun yaxlitlikka yo'nalishini nazarda tutadi

O'qish darslarida joriy etiladigan texnologiya fanla orasidagi bog'liqlikni ta'minlash, ortiqcha qiyinchiliklarn bartaraf etish, ona tili, atrofimizdagi olam, matematika ashula, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya kabi fanlarn integratsiyalashga qaratiladi.

Yangi pedagogik texnologiya, avvalo, shaxs tarbiyasig qaratilgan bo'lib, uning ma'naviy, ma'rifiy tomondai to'laqonli rivojlanishini ta'minlashi zarur.

Barcha yaxshi ishlar milliy an'analar, urf-odatlar ruhida amalga oshishi kerak. Bolani ezgulikka yetaklash o'qituv chining pedagogik mahoratiga ko'p jihatdan bog'liq. Buyuk alloma, inson ruhiyatining muhandisi Ibn Sino o'zining „Tib qonunlari" asarida shunday fikrni bayon qilgan.

Tarbiyachining barcha xatti-harakatlari ezgulikdan iborat bo'lmog'i lozim. Ezgulik bola ruhiyatiga ta'sir etib, u yoshlikdan faqat yaxshi ishlar ijodkori bo'lib qoladi".

Buning uchun o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashga kirishishdan oldin uni loyihalab olishi kerak.

Maqsad, vazifalarni rejalab, so'ng dars mavzusi asosida interfaol usullardan birini qo'llashi, keyingi darslarda esa ularni takomillashtirishi, o'quvchilarda bu vazifalarni bajarishga ko'nikma hosil qilishi kerak.

Test savollari tizimini avvaldan tuzish, uni maqsadga qarab o'quvchilar tomonidan bajarilishini tashkil etishga o'rgratilishi zarur.

Atrof-muhit bilan tanishtirish o'qish darslari bilan uzviy bog'lanadi. Sayr-sayohatlarga borish va ko'rganlarini o'qish darslarida gapirib berish, esda qolganlarini yozish, rasmda ifodalash o'quvchi uchun eng qiziqarli ishlardan biri bo'lib, unga har doim yangi-yangi shakl berish lozim.

Bolani zukkolikka, topqirlikka, hozirjavoblikka tayyorlash bu yangi pedagogik texnologiyaning bir ko'rinishidir.

Raqobat qilish texnologiyasi. Kichik yoshdan boshlab bola o'z-o'zini boshqara bilishga, intilib, maqsadga yetish yo'llarini izlashga o'rgatadi.

Faraz qila bilishga o'rgatish. Bu usul bolaning tafakkur qobiliyatini tez sur'atlar bilan rivojlanishini ta'minlaydi.

2.3. MATN USTIDA ISHLASH DAVOMIDA KOMPYUTERDAN FOYDALANISH

Ma'lumki, davr barcha sohada jadallashtirishni talab qilmoqda. Fan-texnika tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Kishilar mehnati tobora yengillashmoqda. Radio, televidiniya, matbuot insonlarga ruhiy ozuqa, ma'naviy boylik baxsh etmoqda. Bular yosh avlod kamolotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bolalar har sohada qiziq narsalarga duch kelmoqdalar. Ularning kelib chiqish sabablarini, natijalarini anglamoqdalar. Kompyuter turmushimizga kirib keldi. Undan saboq olish juda qiziqarli kechmoqda.

Kompyuter bilan ishlashga o'rgangan har bir o'quvchining vaqti tejaladi. Oz vaqt ichida ko'p bilimlarni o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladi.

O'quv dasturida bolalarni o'z vataniga sodiq qilib tarbiyalashga qaratilgan bilimlarni o'zlashtirishga doir bo'lim mavjud.

Vatanparvarlik tarbiyasi o'qish darslaridan salmoqli o'rin olishi lozim. O'qish darslarida bolalarning o'zlari o'sib-ulg'ayayotgan joylari aziz vatan ekanligini, bu yerda turli millat vakillari do'st-inoq yashashi, ularning tillari boshqa-boshqa bo'lsa ham, maqsadlari yagona ekanligi, mehnat qilib, baxt-saodatga erishish asl maqsad ekanligi tushuntiriladi.

O'zbek xalqining eng yaxshi an'analari, urf-odatlar va udumlarini misollar orqali yoritishda, masalan, mehnat-sevarlikka bag'ishlangan mavzularni o'tishda „Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar“, „Bo'linganni bo'ri yer“ maqollarini va shunga mos holatlarni qiziqarli misollar yordamida bayon etish dars samaradorligini oshiradi.

„Hashar“ so'zi va lining lug'aviy ma'nosi, tarbiyaviy ahamiyatini ochish, ota-bobolarimiz qadimda hasharga qatnashish va savob ish qilish har bir insonning burchi ekanligini aytganliklarini, shuning uchun har bir bola qo'ni-qo'shni, qarindoshlarning biror yumushlari bo'lsa, darrov hashar yo'li bilan ularga ko'maklashishi lozimligi uqdiriladi.

Bolalarning yoshlikdan mehnatga ixlos qo'yishlari, sabotli, irodali va qat'iyatli bo'lishlariga alohida ahamiyat beriladi. Ko'pchilikning mehnati bilan o'lkamiz kundan kunga go'zallashayotgani, turar joylar, ma'muriy binolar, zamonaviy mehmonxonalar qurilgani, mamlakatimiz obod bo'layotganligini ta'kidlagan holda, har bir bola tabiatning ekologik holatini yaxshilashga o'z hissasini qo'shishi zarurligi tushuntiriladi. Masalan, atrofda uyum-uyum bo'lib yotgan axlatlar, ko'kalamzorlarni payhon qilib to'p tepib yurgan bolalar yoki ekinzorlarga sigir,

qo'ylarni qo'yib yuborish hollari, bular hayotimizning farovonligini buzish ekanligini ta'sirli qilib gapirib berish, har bir bolaning bunday s.iolarga yo'l qo'ymasligini ta'kidlash lozim¹.

Har bir xonadonda gulzor bo'lishi, ko'p qavatli uylarda ham tuvaklarda gullar o'stirilishi, ozoda bo'lish shiorga, chaqiriqqa aylanishi, bu ishda bolalarning faol ishtirok etishlari uqdiriladi.

Tabiat va undagi narsalar bolalarni juda qiziqtiradi. Bu hol bolalarning aql-idroki, farosatidan darak beradi. Hozirgi kunda suv va bolalar mavzusi juda dolzarb bo'lib, inn kichik yoshdagi bolalarga uqdirish juda muhimdir. Tabiat va uning bebaho ne'mati bo'lgan suvning el-yurtimiz, bog'-rogiarimizning yashnatishdagi ahamiyatini ongli ravishda anglashga o'rgatish lozim. Suv —obi hayot, tirikchiligimiz mabayi, uni tejash barchaning vazifasi ekanligini tushuntirish zarur.

Xalq naqlarida:

Toma-toma ko'l bo'lur,

Tommay qolsa, cho'l bo'lur —

deyilganining ma'nosini hayotiy misollar bilan bolalarga anglatish, tomchi suv bir o'simlikni qurib qolishdan asrashi, e'tiborsizlik oqibatida bekorga oqib yotgan jo'mraklarni burab qo'yish, tejalgan suvlar necha yillar o'simlik, daraxtlarning o'sishini ta'minlashi mumkinligini, bu ishda, ayniqsa, bolalarning kattalarga yordami muhim ekanligini tushuntirish vazifamizdir.

O'quvchilarga o'tmish haqida hikoyalar aytish oddiy pand -nasihatlardan afzaldir. Bobo, buvilar aytgan quyidagi durdona so'zlar bolalarga ijobiy ta'sir etadi: „Suvga aslo tupurmang, gunoh bo'ladi. Oqar suvga iflos narsalar tashlamang, bu ham katta gunoh. Undan odamlar ichadilar". Donolar aytishgan:

Suvsiz hayot bo'lmas,

Mehnatsiz rohat.

Bahoi keldi. Ariq, zovur va kanallarni tozalash kerak. Hademay tog'dagi qorlar erib, ariqlarga suv keladi. Tozalab qo'yilgan ariqlarda suvlar shildirab oqsa, qanday yaxshi.

„Suv va bolalar" mavzusi juda keng. Ana shu mavzud bolalarga saboq berayotganda shoir Quadrat Hikmatning „Suv" she'rini o'qitish va yod oldirish foydali:

Tog'dan kelar mildirab,

Ariqlardan shildirab,

Muzdek tiniq zilol suv.

Shaldir-shuldir o'ynab u —

Qaysi yerdan oqsa ham

Gurkirab yashnar o'lkam.

¹ Ashrapova F, Odilova M. Ona tili metodikasi T. "O'qituvchisi" 1984 y.

Suv haqida topishmoqlar aytish, uni rasmlarda ifodalas ham bolalarga alohida zavq-shavq bag'ishlaydi. Masalan „Ketaveradi, ketaveradi, orqasiga qaramaydi". Bolalani albatta, bu topishmoqning javobi suv ekanligini o'ylab topadilar.

O'quvchilar kitobdagi matnlarni o'qiganlaridan so'ng, ularga tabiat hodisalari haqida qator savollar bilan murojaat etiladi:

Nega bahorda ko'p yomg'ir yog'adi? Nega yer qimirlaydi? Nima uchun bo'ron bo'ladi? Nima uchun chaqmoq chaqadi? kabi.

O'qituvchi bu savollarga aniq javob olish uchun bolalar bilan suhbatlashishi, tabiatdagi bu hodisalarni ular ko'z o'ngida gavdalandirish uchun texnik vositalarga murojaat qilishi, kinofil'mlardan parchalar ko'rsatishi, filmdagi ayrim holatlarni tahlil qilib, sinash uchun bolalar e'tiborini jalb etishi, kichik laboratoriya ishlarini o'tkazishi lozim.

Masalan, rango-rang kamalakning qanday payda bo'lishini, atrofga suv sachratayotgan favvora yonida erta tongda va kechki paytlarda tuman tushishi sabablarini aniq misollar bilan gapirib berishi lozim.

Bolalar diqqatini qiziqarli mashg'ulotlarga jalb etish yoki sayrga olib chiqish tabiat hodisalarini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Bir safar o'qituvchi imkonini topib yaqin oradagi elek-trostansiyaga sayohatga olib borsa, bolalarni bu inshoot bilan tanishtiradi:

- Bolalar, bu inshootni oqib kelayotgan suv harakatga keltiradi. Ana, uzoqda ko'rinib turgan tog'dagi qorlar erib suvga aylanadi. Suv pastlikka oqadi, uni to'sib, mana, siz ko'rib turgan inshoot qurilgan.

Keyingi sayohat bug'doy ekilgan dala, qirga, undan keyingisi esa biror mahsulot ishlab chiqaradigan zavod, fabrika, korxonaga uyushtiriladi.

Har bir o'qituvchi tevarak-atrofdagi barcha narsalar bilan bolalarni yaqindan tanishtirsa, bolalarning tafakkur qilish faoliyatlari kengayadi.

O'qituvchi bolalarning sayr-sayohatlarda ko'rganlarini tahlil qilishda faol qatnashishlarini ta'minlashi kerak:

Bolalar, ilgari atrofda bo'layotgan o'zgarishlarning sababini odamlar o'zlaricha har xil taxmin qilganlar. Ular momaqaldiroq va chaqmoq haqida hech qanday asosli bilimlarga ega bo'lmaganlar. Endi-chi, olimlarimiz har qanday narsani aniqlab, asoslab bermoqdalar. Bir vaqtlar odamlar havoda uchishni xayolda orzu qilib, uchar gilamlar haqida afsonalar yaratgan bo'lsalar, endilikda bu xayoliy afsona haqiqatga aylanib, inson faqat samolyot yoki vertolyotnigina emas, balki fazoda uchuvchi kemalarni ixtiro etganlariga ham ko'p vaqt bo'ldi. Fazogirlar esa oyga ham qadam qo'yadilar.

Bir vaqtlar ertaklarda aytilgan: ko'zingni yumsang sirli bir kuch yer tagiga olib tushib, yana chiqarib qo'yadi, degan orzular ushalib, mana hozir ko'p qavatli binolarga o'rnatilgan lift yoki metro bekatlariga olib tushadigan eskalatorlar mavjudligi haqida, ayniqsa, qishloq joylarda yashaydigan bolalarga so'zlab berish foydalidir.

Bolalarning ma'naviy tomondan barkamol insonlar bo'lib o'sishlarida badiiy matnlardagi mavzular, ularda olg'a surilgan g'oyalar muhim ahamiyatga egadir,

Darslikda jamoa, uning qudratli kuch ekanligi, bu kuch hamma narsaga qodir ekanligi haqida ham tushuncha beriladi. Shundan keyin jamoaning har bir a'zosi bir-biri bilan do'si-inoq bo'lishi, shon-shuhrat uchun kurashishi, tartibli, o'qishda ilg'or, mehnatsevar bo'lishi hayotiy misollar va kitobdagi matnlar asosida tushuntirilsa, bolalardan jamoaga nisbatan mehr-muhabbat uyg'onadi. Keyinchalik o'z jamoasi bilan faxrlanishi, shu jamoaning tuzilishidaj o'zining ham hissasi borligini his va idrok etishi tarbiyadaj muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yaxshi fazilat, keyinchalik bola o'sib-ulg'ayib, katta jamoa hayotida ishtirok etganida xayrli ishlar qilishga, jamoa a'zolariga hurmat, e'tibor bilan munosabatda bo'lishga undaydi.

Bolalarning tabiati shodlikka boy kunlarning tez-tez bo'lishiga, xursandlik onlarida qo'shiq aytish, raqsga tushishga moyil. Shuning uchun turli sanalarga bag'ishlangar asarlarni ham qiziqib o'qiydilar.

Mustaqillik bayrami, Konstitutsiya kuni, Hosil bayrami, Yangi yil bayrami, Vatan himoyachilari kuni, Navro'z bayrami, Qushlar, gullar bayrami, Xotin-qizlar bayrami, Xotira va qadrlash kuni, bolalarni himoya qilish kuni kabi bayramlarni nishonlash bolalarga alohida zavq-shavq bag'ishlaydi. Bunda o'qituvchining qiziqarli hikoyasi, namoyish qilinadigan ko'rgazmalar, texnik vositalar orqali mavzuning ta'sir kuchini oshirish mumkin.

2.4. O'QISH DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASHDA NAFOSAT TARBIYASI

O'qish darslarida bolalarning nafosatli bolib kamol topishlariga alohida e'tibor qaratiladi.

“O'qish kitobi”dagi har bir asarning o'quvchilar tomonidan qiziqib o'qilishi va mazmunini berilib eshitishlarigga erishish, ayrim matnlarni bolalarga ta'sir etishi uchun magnet tasmlariga yozib eshittirish ularning qabul qilish faoliyatini faollashtiradi.

Asarni estetik idrok etish, uni bolalar tomonidan his-tuyg'u, ko'tarinki ruh bilan qabul qilinishiga erishish uchun matnlarni o'qib berish, mazmunini tahlil qilish, rasmlarga qarab gapirib berishga alohida e'tibor qilinadi.

Maktab, kitob, mehnat, hunar haqidagi she'rlar, tabiatga doir matnlar, xalq og'zaki ijodi namunalarni o'qishi va o'rgatishda o'qituvchining yoqimli ovozi, xatti-harakatlari, mahorati muhim ahamiyatga molikdir.

Masalan, shoir Yo'ldosh Sulaymonning „Tilagim" she'rini o'qib, tahtil qilishda o'qituvchi bolalarga murojaat etib:

Shoir bolalarga qanday tilaklar bildirdi? — degan savolga bolalardan javob olish bilan chegaralanmay, balki shu she'r asosida rasm chizishni, uni qo'shiq qilib kuylashni mashq qildirishi ham foydalidir.

„Oltin kuz" bo'limidagi asarlarni o'qishdan oldin O'qituvchi: Bolalar, kuzda tabiatning ko'rinishi qanday bo'ladi? Kuzni qaysi bo'yoqlarni moslab ishlatib tasvirlash mumkin? Qaysi mevalar yoqimli is taratadi? kabi savollar bilan murojaat qilib, bolalarning taassurotlarini so'raydi. Shundan so'ng bolalar e'tibori „Oltin kuz — hosiling iborasini o'qish va ma'nosini tahlil qilishga, nima uchun oltin kuz deyilishiga qaratiladi. Uyg'unning „Kuz keldi" she'ri o'qitiladi:

Kuz keldi, bizlarga oltin kosada
Sharbat ola keldi, bol ola keldi.
Savat-savat qilib shirin mevalar,
Omborlar liq to 'la don ola keldi.

She'rni ifodali o'qish, to'xtamlarga e'tibor qilish, bol ini yana qanday so'z bilan izohlash mumkinligi haqidagi tushunchalari aniqlanadi.

Mm bo'limdagi topishmoqlar ham bolalar zehni oshirishga yordam beradi:

Ko'k beqasam to'nim bor,
Ichim baxmal lolazor.
Mazam shirin go'yo qand,
Meni yegan tortmas dard.

Bunday shifobaxsh narsa nima ekan? — degan savolga har kim o'zicha javob beradi.

Tarvuzning shakli, rangi, mazasi haqida bolalar tushunchaga ega bo'ladilar va uni rasm orqali ifodalaydilar.

O'quvchilarga nafosat tarbiyasi berish usullaridan yana biri ta'sirli o'qishdir. Ta'sirli qilib o'qish ikkinchi sinf o'quvchilari uchun qiyin, lekin o'quv dasturi talab etgan bunday o'qishga kirishish uchun, avvalo, ruhan tayyorlanishlari, ko'proq mashq qilishlari kerak.

Nazorat qilinmasa, ko'p hollarda bolalar matnni hafsalasizlik bilan bir ohangda o'qiydilar. Bunday o'qishning boshqalarga ta'siri kam bo'ladi. Shunday paytlarda bolalal e'tiborini tortib, kim shu she'rni ta'sirliroq o'qib bera oladi, — degan savol bilan murojaat etish mumkin. Ana shunda bolalar o'rtoqlarining o'qigani maqsadga muvofiq bo'lmaganini payqab, undan yaxshiroq o'qishlari zarurligini his etib, vazifani mas'uliyat bilan bajarishga kirishadilar. Shuningdek, „O'qish kitobbida berilgan har bir rasm ularda estetik zavq uyg'otishga xizmat qilishi lozim.

Darslikdagi har bir bo'limdan keyin o'quvchilarga qoldiq qog'ozlardan kichkinagina kitobcha yasash, uni bo'limdagi asarlarga mos rasmlar bilan bezash, uning nomini „Mening sevimli kitobcham" deb nomlash aytiladi. Har bir kitob bir mavzuga bag'ishlanadi, ya'ni „Oltin kuz", „Kumush qish", „Mehnat —baxt keltirar" kabi nomlanadi. Bolalar bu ishni zo'r ishtiyoq bilan bajaradilar. O'quv yili davomida shunday kitobchalardan bir nechta yasash va eng yaxshilarini ko'rgazmaga qo'yish o'quvchilarga uqdiriladi.

Dars oralig'ida o'tkaziladigan dam olish mashqlari (fizdaqiqalar), she'r yoki so'z o'yinlari ham nafosat bilan ijro etilishi kerak. Bu ham estetik tarbiyaning bir turidir Masalan, „Mehmon-mehmon o'yini" she'rini yoddan aytganda, bolalarga mehmonlarga salom berayotgandek, engashib, odob bilan qo'llarini ko'ksiga qo'yib, tabassumi bilan aytish uqdiriladi.

Mezbon:

— Esonmisiz,

Omonmisiz?

Bugun bizga

Mehmonmisiz?

Mehmon:

— Esonman,

Omonman.

Bugun sizga

Mehmonman.

2.5 O'QUVCHILARNI MILLIY ISTIQLOL RUHIDA TARBIYALAVCHI MATNLAR USTIDA ISHLASH

Mustaqil faoliyat insonni ziyrak va hozirjavob qiladi. Bu faoliyat kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida uyg'un holda rivojlanishi kerak. Buning uchun, avvalo, o'quvchilarni mustaqil faoliyatga ruhan tayyorlash, ularda biror ishni qila olishga va shu ishni sifatli qilib bajarishga ishonch hosil qilish lozim.

Mustaqil ish turlari qanday bo'lishi kerak? Avvalo, ish turlari o'qituvchi tomonidan puxta o'ylangan, ta'lim maqsadiga asoslangan va surunkali bo'lishi kerak. Bunda har bir o'quvchining imkoniyati hisobga olinishi, ularning yosh xususiyati, nimalarga qiziqishi ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

O'quvchilarni aqliy rivojlantirishning shartlaridan biri topshiriqlarini to'la „eslab qolib“ bajarishlaridir.

Butunda bajariladigan ishning maqsadini tushungan (tasavvur qilgan) holda, uning rejasini belgilash va ish usulini tanlash, yo'l qo'yilgan xatolarni mustaqil topa olish va uni tuzata bilishlariga alohida e'tibor beriladi.

O'quvchilarning topshiriqni tez, to'g'ri bajarishlari uchun qulay usullarni tanlash, uni tashkil etish uchun doimiy yetakchi savollar berib, tayanch so'zlar tavsiya etish foydalidir. O'quvchilarda mustaqil ishlarni sifatli qilib bajarishda qiyinchiliklar paydo bo'lishi tabiiy. Chunki hali ularning tasavvurlari yorqin, so'z boyligi yetarli emas.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bolalar o'qituvchi rahbarligida ishlaganda tez mushohada qiladilar. Bu holga o'rganib qolmasliklari uchun ko'proq ularning o'zlarini mustaqil fikrlashga da'vat etish lozim. O'quvchilar e'tiborini jalb etish maqsadida matndagi voqealarni eslatib: Nega? Nega shunday bo'ldi? Seningcha qanday bo'lishi kerak edi? kabi savollar berib, uning fikrini ma'qullab, yana o'yilasang topasan, juda yaxshi, juda soz! kabi rag'batlantiruvchi so'zlarini ishlatish foydalidir. Masalan, „O'roq va Kombayn“ masalasi yuzasidan: O'roq nega afsuslandi? Kombayn unga nima dedi? kabi savollar berib, har ikkisini solishtirish orqali texnikaning kuch-quvvatiga bolalar e'tibori tortiladi har bir texnika asbobining hayotimizdagi ahamiyatini baholashga o'rgatiladi.

Dastlabki bajargan mustaqil ishidan bola mamnun bo'lsa, uning qiziqishlari ortib, yangi-yangi ish turlarini amalga oshirishga kirishadi.

Mustaqil ish natijalarini hamisha tekshirish lozim. Tekshirish og'zaki yoki yozma tarzda bo'lishi mumkin.

Bola yozishdan oldin o'ylaydi, fikrini og'zaki jamlaydi, so'ng uni yozishga kirishadi. O'z fikrini bayon qilish yoki qo'yilgan biror savolga yo masala yuzasidan mushohada yuritish uchun jiddiy fikrlaydi. Bu jarayon (og'zaki) nutq asosida paydo bo'ladi va mustahkamlanadi.

Masalan, o'quvchi o'z fikrini yozma ifodalashdan ilgari o'ylaydi. Pichirlab allanimalar haqida o'z-o'zicha gapiradi (pedagogikada bu faol faoliyat hisoblanadi). Insho yozishining dastlabki shakllari ana shunday ishlardan boshlanadi. Bola matnni o'qib, og'zaki tahlil qiladi, sarlavhalar o'ylab topib, qanday rasmlar ishlash lozimligini rejalaydi.

Mustaqil ishlar o'quvchilarni toliqtirmasligi, zerikib ishdan ixloslari qaytmasligining oldini olishga qaratilgan bo'lmog'i lozim.

Mustaqil ishlarga sarflanadigan vaqt 10—15 daqiqi bo'lishi, iloji boricha shu muddat ichida ham dam olisri daqiqalari o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarni mustaqil faoliyatga o'rgatishda quyidagilarga amal qilish lozim:

— beriladigan har bir topshiriq o'quvchilarning imkoniyatlariga mos bo'lsin va qiziqishini uyg'ota olsin;

— ish osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab yo'naltirilsin, o'quvchiga tushunarli bo'lsin;

— ishni bajarishda bolalarda o'ziga ishonch hissi uyg'onsin, ishga kirishishda ular o'zlarida dadillik sezsin;

— mustaqil bajariladigan topshiriqlar yakkama-yakka tarzda amalga oshirilsin (hamma o'quvchi uchun bir xil topshiriq berish bu mustaqil faoliyat emasligini eslatamiz)!

- topshiriqlarni doimo navbatlashtirib, turini almashtirishga alohida ahamiyat berish kerak;

-topshiriqlarni hamma bir vaqtda boshlab, ma'lum yaqtda tugatishi kerakligini eslatib, bolalarni shu talabni bajarishga ko'niktirish lozim;

- ish joyi hamisha qulay, saranjom-sarishta bo'lishi (parta ustida ortiqcha narsalar bo'lmasligi) kerak;

-topshiriqlar darsning turli bosqichida bajarilishi mumkin;

-darslik, didaktik materiallar bilan ishlashda uzviylik bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Uyga beriladigan vazifalar ham mustaqil ishning bir turidir. Bolalarga, iloji boricha, sinf sharoitida asosiy bilim va malakalarni singdirish, uyga vazifalar berishni me'yorlash kerak. Bolalar darsdan so'ng (og'ir, mashaqqatli mehnatdan keyin) tiniqib dam olsalar, ko'proq ochiq havoda bolib, harakatli o'yinlar, sayr, kuzatishlar bilan vaqtlarini o'tkaiib, unda osuda uxlab, ertangi kungi darslarga yaxshi kayfiyat bilan kelsalar, darsni o'zlashtirish yaxshi bo'ladi.

Shuning uchun uy vazifalari oson bo'lishi, asosan, bolalarni kuzatishlarga undashi lozim.

Hozirgi kunda maktablarda iqtidorli bolalar soni tobora ortib boryapti. Bunday bolalar bilan alohida ishlagan ma'qul. Topshiriq turlarini bolalarning imkoniyatlariga qarab almashtirish, masalan, bir hikoya yoki she'rni ichda o'qitib, o'qitib mazmuni yuzasidan savollarga javob berishni mashq qildirish maqsadga muvofiqdir (matn oxirida berilgan savollar o'qituvchi tomonidan avvaldan doskaga yozib qo'yilgan bo'lishi kerak).

Mustaqil ish turlaridan yana biri tanlab o'qishdir. Bu o'qish turi o'quvchiga ancha yengillik beradi. Chunki o'quvchi oson, goh murakkab parchani tanlaydi. Harqalay, o'z kuchiga ishonib ish tutganligining o'zi uning mustaqilligidan dalolat beradi.

Asarda ishtirok etuvchilarning xatti-harakatlarini tushunib olishda ham tanlab o'qish juda katta yordam beradi.

Bunda o'quvchilar matndan asarda ishtirok etgan qahramonlarni tasvirlovchi materiallar tanlaydilar. Ularning tashqi ko'rinishlarini tasvirlovchi yoki ichki kechinmalarin ifodalovchi jummalarni topadilar.

Tanlab o'qish va badiiy matn ustida ishlash bolalarni ko'pgina boshqa qiziqarli ishlarga, jumladan, ifodali o'qishga yo'llaydi. O'qituvchi bolalarga biror asardan ayrim qismini tanlab o'qish topshirig'ini beradi. O'quvchilar topshiriqni bajaradilar. O'qituvchi ular bilimini tekshiradi va:

— Bolalar, endi shu matnni ifodali o'qishga tayyorlaning, — deb topshiriq beradi.

Bolalar bu topshiriqni astoydil bajarishga urinadilar, lekin ifodali o'qish ular uchun ancha qiyinlik qiladi, Shuning uchun o'qituvchi bu o'qish turining ba'zi unsurlarinigina shakllantiradi va asta-sekin takomillashtirish boradi. Shunday qilinganda bolalar bu o'qish turini o'z lashtirishga, o'z o'qishlaridan bahra olishga odatlanadilar.

O'qituvchining ifodali o'qishi bolalar uchun namuna bo'ladi. Ular o'qituvchiga taqlid qilib, ovozlarni boshqarishga harakat qiladilar.

„O'qish kitobi"da matnlardan so'ng va har bir bo'lim oxirida berilgan savol va topshiriqlar bolalarning mustaqil fikr yuritishiga yordam beradi.

O'qilgan asar yuzasidan savollar tuzishni mashq qilisli mazkur yoshdagi bolalarga murakkabdek tuyuladi. Lekin surunkali mashqlar ularda ma'lum ko'nikma hosil qiladi. Tuzilgan savollar matndan so'ng berilgan tayyor savol va topshiriqlardan farq qilishini avvaldan ularga eslatiladi. Buning uchun asarni qayta-qayta o'qib, mazmunini tushunib olishlari kerakligi uqdiriladi.

O'qituvchi o'quvchilarga asarning ma'lum bir qismini o'qishni va shu parcha yuzasidan qanday savollar berish mumkinligini o'ylashni topshiradi. Bunday topshiriqlani hamma birday bajara olmasligi tabiiy. Agar bu topshiriq sinfdagi ko'pchilik o'quvchilar bajarsa, boshqalari ham ularga ergashadi.

O'quvchilar orasida munozaralar uyushtirishga ham ahamiyat berish lozim. „Bahs" hikoyasida xuddi ana shu mavzu yoritilgan, unda bolalarning o'zaro bahs-munozaralari orqali ularning maqsad va intilishlari yoritilgan. Po'lat Mo'minning „Barcha bola do'st bo'lsa" she'ri, „Alisher bilan bulbul" hikoyasi o'qilgach, ularda olg'a surilgan g'oyalarni har bir bola o'zicha talqin qilib gapirib berishi kerak.

She'r mazmuni yuzasidan, vatanimiz tinch, turmushimiz yaxshi bo'lishi uchun bolalar nima qilishlari kerak? Bu haqda she'rda nimalar deyilgan? degan savollarni berish mumkin. Albatta, bolalar „Hamma bola do'st bo'lishi kerak" degan javobni beradilar. Yoki „Alisher bilan bulbul" hikoyasini o'qib, uning mazmunini inshoda ifodalash mumkin. Buning uchun avval reja tuziladi:

Reja

1. Alisher qanday bola?
- 2 U nimalar qilibdi?
- 3 Bog'da nimani eshitdi?
4. Qushning qaysi so'zi unga yoqib qoldi?
5. Rasmda yana nimalar ifodalangan?

Tolib Yo'ldoshning „Vaqt" she'ri asosida ham kichik insho yozish mumkin:

Reja

- 1, Vaqtning qadri nimada?
2. Vaqt bekor o'tmasligi uchun nima qilish kerak?
3. Baxtga erishish uchun nimalarga e'tibor berish kerak?

Reja tuzishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- matnni qismlarga ajratishni mashq qilish;
- har bir qismga mos qisqa sarlavhalar topish;
- reja qismlarini kerakli tartibda ketma-ket joylashtirish
- matnga umumiy sarlavha o'ylab topish (bu ish jamoa ravishda o'qituvchi rahbarligidabajariladi).

„O'qish kitobi"ga qo'shimcha ravishda didaktik materiallar ham tavsiya etiladi. Unda bolalarning fikrini o's tiruvchi o'yinlar, turli boshqotirmalar berilgan.

Masalan, „Oltin kuz — hosiling yuz" bo'limidagi materiallarni o'qish davomida sabzavotlar va poliz ekinlar nomini katakchalarga joylashtirish, shu so'zlar asosida kichik hikoya tuzish mashq qildiriladi.

Bundan tashqari, tez aytishlarni yod olish mashqlari tez-tez o'tkaziladi:

Nosir nashvati nokni oldi,

Nashvati nokni Nosir oldi kabi.

1- dars mavzusi: „O'zbekistonim". Hamza Imonberdiyev she'ri.

Darsning maqsadi: 1. O'quvchilarning Vatanga bo'lgan muhabbatlarini shakllantirish.

2. O'quvchilarning yod olish va to'g'ri, aniq, ongli, ifodali o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Vatan haqidagi tushunchalarini va yaxshi o'qish, malakalarini rivojlantirish.

Dars turi: yangi bilim beruvchi.

Dars uslubi: tushuntirish va ko'rsatmahlik.

Dars jihozlari: testlar, tarqatma didaktik materiallar, diafilm, magnitofon.

I. Darsning yo'nalishi: darsni tashkil qilish, 2- sinf „O'qish kitobi" darsligi haqida ma'lumot berish va kitobning ilk betida berilgan rasm va maqol bilan o'quvchilarni tanishtirish, maqolning ma'nosini yoritish.

„Ona yurtim — oltin beshigim" bo'limiga mos bo'lgan, ya'ni vatanimizning tarixi va hozirgi kuni tasvirlangan diafilmni namoyish qilish. (Diafilm avvaldan tayyorlab qo'lyilgan bo'ladi va derazalarga ham qorong'ilashtiradigan, matodan parda bo'lib, diafilmni boshlashdan avval derazaga yaqin o'tirgan o'quvchilar pardalarni yopadilar.) Namoyish jarayonida har bir kadr yuzasidan tushunchalar berib boriladi. Diafilm tugagach, pardalarni ochib, o'quvchilar bilan savol-javob o'tkaziladi:

— O'zbekiston avval qanday nomlangan ekan?

— Yurtimiz hozirgi kunga kelib qay darajada o'zgargan?!

— O'zbekistonning avvalgi poytaxti qaysi shahar bo'lgan? Hozir-chi?

Jismoniy daqiqa o'tkazish.

II. Yangi mavzu. „O'zbekistonim" she'rini suhbatga ulagan holda:

Mana, biz vatanimiz haqida bilimlarga ega bo'ldik.

O'zbekiston deb atalmish diyorumiz faxrlanishga arzigulik go'zal va bepoyondir. Shoir Hamza Imonberdiyev „O'zbekistonim" she'rida vatanimiz bilan faxrlanib, unga juda chiroyli ta'rif bergan. Qani, diqqat bilan eshitamiz, — deydi.

She'r magnitofon orqali eshittiriladi. (She'rni o'qituvchi qiroat bilan, mayin musiqa sadosi ostida o'qib, magnit lentasiga yozib olgan bo'lishi kerak.) Shunda o'quvchilar she'rning mohiyatini yaxshi anglaydilar.

III. She'r yuzasidan test savollari o'quvchilarga tarqatilib, javoblar olinadi.

Test namunalari:

1. O'zbekistonimiz qanday o'lka?

a) chiroyli o'lka;

b) nurli o'lka;

c) hur o'lka.

2. Nima tillarda doston?

- a) tog'lar;
- b) qushlar;
- c) O'zbekistonim.

3. Bu o'lkaning erkasi kimlar?

- a) sizlar;
- b) bizlar;
- c) ular.

4 O'zbekistonning kelajagi kimlarning qo'lida?

- a) bizlarning;
- b) sizlarning;
- c) ularning.

Bunda o'quvchilar she'r mazmunini qanchalik tushunganlarini bilib olinadi,

IV. O'quvchilar test natijalari va darsga qanday qatnashganlariga qarab baholanib, faol ishtirok etgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

V. Uyga she'rni yod olish topshiriladi.

2- dars mavzusi: „O'zbekiston — mening vatanim“.

Darsning maqsadi: 1. O'quvchilarda Vatanga sodiqlik va hurmat hissini tarbiyalash.

2. O'zbekiston, Vatan haqidagi bilimlarini oshirish.

3. Vatanimizning porloq kelajagiga ishonch uyg'otish.

Dars turi: umumlashtiruvchi.

Dars uslubi: aralash, ko'rgazmali.

Dars jihozlari: O'zbekiston shahar va qishloqlari manzarasi tasvirlangan rasmlar, tarqatma didaktik materiallar.

I. Darsni tashkil etish. Uyga berilgan she'rni so'rab, baholash. O'tilgan dars yuzasidan savol-javob o'tkazish:

— Diafilmda nimalarni ko'rdingiz?..

— Hozirgi kunda O'zbekistonimiz qanchalik o'zgaribdi?..!

— Vatanimiz kelajagi kimlarning qo'lida va unga munosib bo'lish uchun nima qilish kerak?

II. O'zbekistonning shahar va qishloqlari tasvirlangan rasmlarni ko'rsatib, suhbatni davom ettirish va yangi mavzu bilan bog'lagan holda tushuntirish.

— Bu rasmlarda O'zbekistonda hozirgi kundagi juda katta o'zgarishlar tasvirlangan. Yaqin kelajakda u bundan ham go'zallashadi, O'zbekiston kimning vatani? (Bizlarning)

Barakalla, O'zbekiston — bizning vatanimiz, uning kelajagi sizlarsiz. Bugun o'tiladigan mavzu ham shunday deb nomlanadi: „O'zbekiston — mening vatanim“.

Yangi mavzu o'quvchilarga o'qitiladi va o'zlashtirish qiyin bo'lgan so'zlar yuzasidan lug'at ishi o'tkaziladi.

III. Yangi mavzu yuzasidan savol-javob o'tkazish:

— O'zbekistonda qanday shaharlar bor?

— O'zbekistonning poytaxti qaysi shahar?

— O'zbekistonda qaysi millat vakillari yashaydi?

- Vatanimizga qanday farzandlar kerak?

-Uning kelajakda yanada yuksalishi uchun nimalar qilishimiz kerak?

Tarqatma didaktik materiallar yordamida o'quvchilar bilimlari yanada mustahkamlanadi.

Tarqatma material, ya'ni kartochkalarda har bir o'quvchiga individual topshiriqlar beriladi.

Masalan:

1- kartochka. O'zbekistonda yashaydigan qushlarni ayting.

2- kartochka. O'zbekistonda o'sadigan mevalarni ayting.

3- kartochka. O'zbekistonda o'sadigan dorivor giyohlarni ayting.

Javoblar olingach, ular o'quvchilar va o'qituvchi yordamida to'ldiriladi,

IV. O'quvchilar javoblariga, darsda qatnashganlariga qarab baholanadi.

V. **Uyga** Narimon Orifjonovning „Vatan“ she'rini o'qib, Vatan qayerdan boshlanadi?"

savoliga javob topib kelish.

3 - dars mavzusi: Jumaniyoz Jabborovning „Istiqlol“ she'ri.

Darsning maqsadi: 1. O'quvchilarda mas'uliyat hissini otish.

O'quvchilarning istiqloq haqidagi tushunchalarini kengaytirish.

Dars turi: umumlashtiruvchi.

Dars uslubi: aralash, ko'rsatmali.

Dars jihozlari: mavzuga oid rasmlar, test, videofilm.

I. Darsni tashkil qilish. Uyga berilgan topshiriqni so'rab, "baholash. O'tilgan mavzular yuzasidan test o'tkazish:

1 O'zbekistonning poytaxti qaysi shahar?

a) Termiz;

b) Toshkent;

c) Samarqand.

2. Paxtadan nima olinmaydi?

a) gazlama;

b) chinni buyumlar;

c) yog'.

3. Havo harorati qachon ko'tariladi?

a) qishda;

b) yozda;

c) bahorda.

4. O'zbekistonda qaysi qushlar qishlab qoladi?

a) Qarg'a va burgut.

b) Chumchuq va musicha.

c) Laylak va musicha.

II. Yangi mavzu. Jumaniyoz Jabborovning „Istiqlor she'ri bilan o'quvchilarni tanishtirish va she'rni magnitofon lentasi orqali eshittirish.

She'rni eshitib bo'lishgach, mazmunini tushuntirish va lug'at ishi o'tkazish:

samo — osmon

ma'vo - manzil :

sabo — shamol

gavhar — qimmatbaho tosh

Jismoniy daqiqa o'tkazish.

III. She'r yuzasidan ko'rgazmali rasmlar asosida savol javob o'tkazish:

— Bu rasmda qaysi shahar tasvirlangan?

— O'zbekiston istiqloлга erishgandan so'ng qanda o'zgarishlar bo'ldi? Nimalar qurildi?

IV. O'quvchilar javoblariga va test natijalariga qarab baholanadi va e'lon qilinadi.

V. Uyga she'rni ifodali o'qib kelish topshirig'i beriladi.

XULOSA

Maktabda o'qish, o'qitishning asosiy maqsadi, o'quvchilarning nutqini shakllantirish orqali me'yorda so'zlashga o'rgatishdir. Bu ish boshlang'ich sinflardan boshlab o'qish darslarida amalga oshiriladi.

O'qish darslarida o'rgatadigan asarlar o'quvchilar qalbida chuqur iz qoldiradi. Ularni suyuntiradi va qayg'urtiradi., o'ylab muhokama yuritishga undaydi.

O'qish darslarida "Milliy istiqlol g'oyasini singdiradi" mavzusidagi diplom ishimda boshlang'ich sinflardagi og'zaki nutqni o'stirish va lug'at ishi to'g'risida turli vositalar haqida fikr yuritishga harakat qildim. Ishni rejalashtirilgan boblar bo'yicha o'z tajribam va ko'p yillik ish tajribalarga ega bo'lgan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining uslubiy maslahatlari va o'qib o'rgangan ilmiy metodik adabiyotlariga suyangan holda amalga oshirilgan.

Dissertatsiya ishi bajarilish davomida quyidagi ilmiy xulosaga keldim.

1. Darsda bolalarga to'la erkinlik berish, o'qituvchi bilan bolalar o'rtasida samimiy munosabatda bo'lish shart. O'tilgan mavzuni so'raganda ham, yangi mavzuni so'raganda ham xotirani mustaqkamlovchi omillardan foydalanish, sezgi a'zolarining ishtirokini kuchaytirish, ko'rish va eshitish faoliyatini rivojlantirish muhimdir.

2. Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilishda asarni g'oyaviy, yo'nalishini tushuntirishda o'rgatish muhimdir. O'quvchilarning dunyoqarashi, insoniy tuyg'usini shakllantirish zarur.

3. O'qish darslarida og'zaki nutqni o'stirish, ularni tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish orqali o'qilayotgan matnning mazmunini o'zlashtirish imkoni yaratiladi.

4. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida milliy istiqlol g'oyalarini singdirish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari shakllantiradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov. Milliy istiqlol mafkurasi –xalq rtiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir.
2. I.Karimov. Barkamol avlod orzusi. Toshkent, "Sharq", 1999.
3. Abdullayeva G va Rahmonbekova S. 2 –sinfdan o'qish darslari "T" 2004 y.
4. Ashrapova F, Odilova M. Ona tili metodikasi T. "O'qituvchisi" 1984 y.

5. Davletshin M, T.Ta'limning psixologik asoslari. T. "O'qituvchisi" 1978 y.
6. Ikromova R. Grammatika imlo va nutq o'stirishdan tarqatma materiallar, T. "O'qituvchisi" 1993 y. 208-bet.
7. Mamadaliev B. Ona tili darslarining samaradorligini oshirish. T. "O'qituvchisi" 1969 y. 84-bet
8. Mahmudov M. Maktabda problemali ta'limni tashkil qilish T. "O'qituvchisi" 1981 y. 195-bet
9. Mirzayeva I. Dars tahlili. T. "O'qituvchisi" 1985 y. bet.
10. Mirzayev A. Diktant metodikasi.T."O'qituvchisi" 1979 y. 100-b
11. Mirzaqulov T. Grammatika o'qitishning lingvistik asoslari. T. "O'qituvchisi" 1994 y. 56 –bet
12. Xoziqov O. O'zbek tilidan dars tiplari. T. "O'qituvchisi" 1976 y. 124 –bet
13. K.Qosimova. Boshlang'ich sinflada ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, "O'qituvchi", 1985.
14. A.G'ulomov, B.Qobilova. Nutq o'stirish mashg'ulotlari. T. "O'qituvchi", 1995.
15. M.Umarova. O'qish kitobi. Umumta'lim maktablarining 3- sinfi uchun darslik. Toshkent, "Cho'lpon nomidagi nashriyot – manba ijodiy uyi", 2005
16. Yusupova M. Diktantlar to'plami. T:, "O'qituvchi", 2001. 80-bet
17. G'ulomov A. Ona tili o'qitish printsiplari va metodlari. T:, "O'qituvchi", 1992 y.
18. G'ulomov X va b. 4 –sinfdada ona tili darslari. T:, "O'qituvchi", 2003.
19. G'ulomov A. 4-sinfdada ona tili darslarida "O'qituvchilarning mustaqil ishlari". Toshkent, "O'qituvchi", 1992 y.
20. G'ulomov Y ova b. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T:, "O'qituvchi", 1975 y. 208-bet
21. WWW.ziyonet.uz.
22. WWW.kitob.uz.